

CAHİT SITKI TARANCI'NIN YAZILARINDAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat GÖZAYDIN

Geçen yüzyılın edebiyatımızdaki en hassas ve bir bakıma talihsiz şahsiyetlerinin başında gelen Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956), ünlü “Otuz Beş Yaş” şiiri ile hafızalarda yer etmiştir. Her ne kadar kısacık ömrü içinde geride bıraktığı daha birçok şiiri varsa da o, hep “Yaş otuz beş, yolun yarısı eder” dizesiyle anılmaktadır.

Şiirlerinin yanı sıra nesrinin örnekleri pek bilinmez ve gölgede kalmışken Hakan Sazyek, onun değişik yerlerde yayımlanan makaleleri ile diğer yazılarını bir kitapta toplamıştı.¹ 1931-1956 yılları arasında çıkmış olan yazılarının önemli bir bölümünü bulduğumuz bu kitabı yıllar önce okumuştum. Tarancı'nın özellikle dil ve edebiyat konularındaki düşüncelerinin ve örneklerinin altını çizmiştim. Kurumumuzdaki Türkçe sözlük çalışmaları sırasında onun kendi döneminde kullandığı ama sözlüğümüze katkısı olabilecek sözlerini de fişlemiştim. Aşağıda bunların bir kısmını gösteriyorum.

Cahit S. Tarancı'nın yazılarıyla ilgili görüşlerimi belirttiğim ve bazı karşılaştırmalar, eleştiriler yapabilme düşüncesiyle hazırladığım yazıyı şimdilik başka bir sayımıza bırakarak örneklerimize geçebiliriz:

Not: Örneklerin sayfa numarası ayraç içinde gösterilmiştir.

antipati: TS'de var ancak birinci anlam için örnek cümle şudur: “Müellif, laubali bir lisan kullanıyor, şahsi sempati ve antipatilerinin tesirinden kurtulamayarak fahiş edebi hatalara düşüyor.” (44)

başsağı gel-: Yine örneksiz geçilen bir deyim: “Uzun asırların bize emanet bıraktığı bütün kıymetler başsağı geldi.” (4-5)

¹ Cahit Sıtkı Tarancı, *Yazılar-Makaleler-Konuşmalar-Yanıtlar*, (Deneme), haz.: Hakan Sazyek, Can Yayınları, İstanbul 1993, 147 s.

belâğan mabelağ: Ar. aslı (bâliğan mabelağ) olan bu alıntı deyim TS'de yoktur. Ancak İA/MBTS² bunun karşılığını 'fazlasıyla, bol bol, ferah ferah' olarak vermiştir (s. 130). Tarancı, bu tür deyimlere ve tamlamalara sık sık yer veriyor: "Dünya edebiyatı hakkındaki geniş kültürü Vasfi Mahir'e böyle bir kitabı neşretmek salâhiyetini belâğan mabelağ vermektedir." (43)

cazibei arz: TS'de bulunmuyor. Anlamı 'yer çekimidir': "Meşhur taklit kanunu, bilhassa ahlâksızlık sahasında, cazibeiarz kanunu kadar kat'î ve ezici bir zalim realite hâlinde hüküm sürüyor." (45)

cicili bicili: TS'de var ancak örnek masa başı. Yazarın örneği daha açıklayıcıdır: "Ben de bütün yazdıklarımı cicili bicili bir deftere büyük bir itina ile geçirerek İçtihat Evinin eşliğinden atlardım." (87)

çıtır pıtır: TS'de ikinci anlamı açıklayan bir örnek: "Sanki Selma yanı başımızda oturmuş genç kızlara mahsus o tatlı, çıtır pıtır lisaniyla bize hayatını anlatıyor." (14)

dilini çıkar-: TS'de bulunmayan bu deyimın mecaz anlamı vardır. Daha ziyade 'alay etmek, şaşırtmak' amacıyla kullanılır: "Aynı zamanda bu şiirlerde okuyucuya dilini çıkaran muzip bir çocuk edası da vardı." (75)

evleviyet: Sözlüğümüzde bulunmayan bu kelimenin anlamı 'öncelik'tir: "Tercüme sahasında aradığımız bu şekil endişesini telif sahasında evleviyetle arayacağız." (65)

gayri mütecanis: Bu tamlamayı da TS'de bulamıyoruz. Anlamı 'birbiriy-le uyumu bulunmayan, değişik türlerde olandır': "Teşhis hazindir, çünkü dilimizin gayri mütecanis kelimelerden müteşekkil olması, şairin elini kolunu bağladı, onu son derece müşkil bir vaziyete soktu." (54) Bu örnek cümleyi (elini kolunu bağlamak) iç maddesinde de kullanmak gerekir.

gönül harca-: TS'de bu deyim bulunmuyor. Anlamının biraz da mecaz olarak 'sıkıntı çekmek, üzölmek, daralmak' olduğunu düşünüyorum: "Hâmid, en çok sevdiğim bir mevzu üstünde kafa yormuş, gönül harcamış bir şairdir." (49)

hakarete uğra-: Anlamı 'hakaretle karşılaşmak, tahkir edici söze muhatap olmak'tır ve TS'de yoktur: "Zamanımızda san'at eseri kadar hakarete uğrayan bir başka nesne daha tanımiyorum." (40)

2 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2011.

- hayra yor: TS'deki anlamdan sonra verilen örneğin şununla değiştirilmesi daha uygun olacaktır: “Bizde de genç şairlerin birbirlerinden farklı sesler çıkarmalarını hayra yormak lâzımdır.” (68)
- hazzına er-: Bu deyim TS'de bulunmuyor. Anlamı ‘mutluluğa ulaşmak, büyük zevk almak’tır: “Hakikat şudur: Yaratmanın hazzına ermiş bir şair hiçbir zaman hiçbir mektebin tabiiyeti altına giremez.” (29)
- hercaılık: TS içinde örneksiz geçilen bir söz: “İtiraf etmeli ki bunda Hamid’in gafleti kadar örf ve âdetlerimiz gibi habire değişen dilimizin hercaılığının de dahli vardır.” (51)
- hüsnü intihab: Bu tamlamayı da TS'de bulamıyoruz. Anlamının ‘güzel seçim, seçiliş güzelliği’ olduğunu düşünüyorum: “Bütün muvafakiyet kelimelerin hüsnü intihabında ve onların imtizacındadır.” (22). Buradaki (imtizaç) için TS'deki ikinci anlama uygun düşen bir örnek verilmiş oluyor.
- hüsufa uğra-: TS'de (hüsuf) sözü bulunmuyor. Ar. kökenli bu kelimeyle kullanılan deyim de dolayısıyla yer almıyor. İA/MBTS'te kelime (husuf) olarak verilmiş ve anlam olarak sadece ‘ay tutulması’ denilmiştir (s. 520). Orada da deyim yok. Kitabı hazırlayan Hakan Sazyek ise verdiği lügatçede karşılığını ‘tutulma, zayıflama’ şeklinde göstermiştir. Örnek cümleden de bu anlam çıkarılması doğrudur: “Vatanperverlik hissi böylece bazılarında hüsufa uğramış ve bazılarında ise bir öğle güneşi gibi hâkim ve mutlak bir hâlde..” (36)
- inzimam et-: TS'de örneksiz geçilen bir deyim: “Fitrî kabiliyete okumanın, düşünmenin, tecrübenin, yaşın ve bilhassa sabrın da inzimam etmesi, bütün bunların bir potada hallühamur edilmesi lâzımdır.” (98)
- kâbına erişeme-: TS'de ‘varama-’ fiiliyle kullanılmış ama bu biçimi bulunmuyor. Hemen hemen aynı anlamdadır: “Bütün dünya şiirinde Baudelaire nasıl kâbına erişilmez bir adamsa, bütün dünya romanında Dostoiewski de öyledir.” (89). TS'de madde başının (kâp) olduğunu da belirtmek gerekir.
- kaim ol-: TS'de yazarlardan örnek bulunamamış ve masa başı bir örnekle yetinilmiş. Yazarımızın örneği güzel bir cümledir: “Şiirde şekil, söylemek istediğimiz şeye nihaî ifadesini vermek keyfiyettir; bunun vezin ve kafiye ile kaim olduğunu söyleyenler de var.” (106)

kantik: Aslı Fransızca (chantique) olup “şarkı, nağme, ezgi” anlamına gelir. Örnek cümlesi hemen (primitif) için verilen yerdedir.

komprime: TS’de iki anlam verilmiş ancak örnek cümleleri yok. Bu örnek, ikinci anlama daha uygun düşecektir: “Halbuki bu komprime edebiyat tarihleri, ... uzun bir emek mahsulü olmak şöyle dursun, ilmî bir kitab vakarını taşımaktan, salim hükümler vermekten de uzaktır.” (43)

... kurdu: ‘Herhangi bir konuda, işte, harekette en ehil kişi, uzman kişi, yetkisi kanıtlamış kişi’ anlamına gelen bu tamlamayı da TS’de bulamıyoruz. (Kurt) maddesi içinde iki ana madde var ancak buna ilişkin bir bilgi yok. Yazarımızın verdiği örnek gayet anlaşılır bir cümledir: “Orhan’ın bu yıkıcılık hareketinde yapıcılık tarafını da müjdeleyen unsurlar Nurullah Ataç gibi bir şiiir kurdunun gözünden kaçmadı.” (75-76)

lahavle kabilinden: Bu kalıp sözü TS’de bulamıyoruz. Anlamı ‘bir tür lahavle çekerek, lahavleye benzer bir şeyler söyleyerek’ olmalıdır: “Numaramı not defterine yazıp lahavle kabilinden başını sallayarak yanımdan uzaklaşan zat, o zamanki müdür muavinimiz Zeki Beydi.” (113)

makbul: TS’deki ilk anlam için bir örnek: “Bunun içindir ki şiiir herkesçe makbul, mergup bir dil olabilmmişti.” (101)

mariz ol-: TS’de madde başı olarak ‘mariz’ bulunuyor ama (ol-) yardımcı fiiliyle anlamı verilmemiş, örneği de yok. Anlamının ‘hastalıklı durumda bulunma, hasta olma’ şeklinde açıklanması uygun olur: “Annemden uzak bulunmam, mektepteki yabancı ve kasvetli hava zaten mariz olan ruhumu büsbütün karartmıştı.” (86)

meleküssiyane: Tarancı, böyle yoğun Arapça kokan bir tamlamayı da kullanmış. Anlamı ‘koruyucu melek’tir: “San’at, insanlığın sağ omzunda meleküssiyane vazifesini aynı sadakat, aynı mükemmeliyetle yapmakta berdevam.” (46)

mevceli: Ar. *mevce* ‘dalga’ sözünden oluşturulmuş bir sıfatı şair kullanmış. TS’de ne mevce ne de mevceli var: “Hamid, kısa mevceli şiiirimizi engine çıkaran ilk adam, şarkla garbi uzlaştıran ilk şairimizdir.” (48)

mezcet-: Bunun örneği de yazarlarımızdan bulunamamış: “Eserinde şarkla garbı büyük bir ustalıkla mezceden Yahya Kemal ise şiiirimizin kutuplarından biridir.” (88)

- muakkip: Örnek cümlesinin eklenmesi gerekiyor: “Hececilere gelince; onlar doğrudan doğruya Mehmet Emin’in muakkipidirler yani nazım yazmış olmaktan ileri gidememişlerdir.” (92)
- muhassala: TS’de örneksiz geçilmiş: “Mevzubahis olan halk şairi hangi asırda yaşamış ise, o asrın Türk cemiyetinde yaşayan ananelerin, âdetlerin, güzellik mefhumunun muhassalasından başka bir şey değildir.” (108)
- mükemmeliyet: TS’de örneksiz geçilen başka bir maddeye Tarancı güzel bir örnek cümle veriyor: “Divan şairlerimizin gazel ve kasidelerindeki mükemmeliyet dil hususundaki imrenilecek tâlilerinin belîğ bir vesikası değil midir?” (55). Bugün (talih) olarak kullandığımız sözü şair böyle yazmıştır.
- mülâhaza: Anlam verilmiş, örnek bulunamamış: “Bu son mülâhaza nazım dilinin tekâmülü bakımından doğru...” (44)
- müstait: Sadece örnek cümlesi yok: “Beğendiği mısraların altını çizdi ve bana şiire müstait olduğumu söyledikten sonra, çok kitap okumamı ve sonra yazmamı tavsiye etti.” (87)
- müştak: TS’de iki ana anlamı var. Buradaki (II) nolu için bir örnek ve metindeki anlamı ‘arayan’dır: “Şair şiirinin müştak olduğu vezni keşfedebilen adamdır.” (79) Ancak ‘aradığı’ biçimini de belirtmek gerekiyor.
- müteaddit: TS’de bulunuyor ama örnek yok: “Bir çehre düşünün ki müteaddit defalar gördüğünüz hâlde bir türlü tanıyamıyorsunuz.” (14)
- müteharrik: TS’de örneksiz geçilmiş: “Bu şairlerin her biri, kendi kullandığı vezinden gayrisile yazılan şiirlere bir kıymet atfetmemek gibi dar bir şiir anlayışıyla müteharriktir.” (56)
- mütenasiben: TS’de bu biçimi bulamıyoruz, (mütenasip) madde başının hemen altında gösterilmesi gerekiyor. Anlamının da ‘mütenasip olarak, uygun düşecek şekilde’ olması gerekiyor: “Uzlet ihtiyacının medeniyetin terakkisiyle ve şiir ihtiyacının da uzlet ihtiyacile mütenasiben arttığını söylersem...” (102)
- müteselsil: Bunun örneğini de yine şairimiz veriyor: “Sanatkâr, insana, tabiata, cemiyete ve bunlar arasındaki müteselsil ve girift münasibete bakmasile alâka ve sevgimizi çekebilir,” (53)

nahivî: TS'de (nahiv) bir dil bilgisi terimi olarak verilmiş ancak bu sıfat biçimi bulunmuyor. Anlamı 'söz dizimine ait, bağlı' olmalıdır: "Al-datıcı bir komik görünüş altında bu cümle nahivî ve müzikal birçok dersleri havi bir örnektir vesselam." (30) Buradaki (müzikal) sözü TS'deki madde için de uygundur, alınabilir.

nasipsiz: TS'deki iki anlamın birincisine yakışan örnek cümle: "Umumî bir kanaate göre san'atkâr nasipsiz ve her şeyden mahrum bir adamdır." (33)

parnasiyen: TS'de (parnasiyen) olarak verilmiş, yazarımız ise bunu kullanmış: "Parnasiyen bir şairin kâinat karşısındaki duruşu âliminkinden farksızdır." (26)

poetika: TS'de bu Fr. asıllı kelimenin sıfat biçimi verilip isim gösterilmemiş. Anlamı 'şiir' olmalıdır: "Bugün her yeni bir poetika getirmek sevdasını ve iddiasını, eserine intizaren, hoş görmek icab eder." (68)

primitif: Yazarımızın örneği yeterlidir: "Böyle bir kanaat, şiiri primitif cemiyetlerde umumî bayram veya matem günlerinde söylenen kantiklere inhisar ettirmektedir." (101)

sahih ol-: TS'de bulunmuyor. Anlamı 'doğru, gerçek olmak'tır: "Halbuki bir şiirin güzelliğini yapan en esaslı meziyetlerden biri sahih olmasıdır." (108)

sahrayı kebir: Anlamı 'Büyük Sahra (Çölü)' olan bu tamlamayı şair şöyle kullanıyor: "Velhasıl tam halka göre bir şair, muhayyeesi sahrayı kebir kadar geniş, hassasiyeti hareketi arzı ölçen bir sismografin hassasiyetine kardeş..." (51) Cümledeki (hareketi arz) tamlaması da TS'de yoktur. Anlamı 'yeryüzü hareketi/deprem'dir.

sembolist: TS'de var ama örneksiz. Şairimiz iki güzel örnek vermiş: "Ve nihayet sembolistler fikir derinliğini yahut hayat sırrını cümlelerin mânasızlığıyla karıştırdılar." (27) ve "Her şey sembolist şairi iç âleme doğru götürüyordu." (27)

serâzât: TS'de var, örnek bulunamamış: "Orhan'ın bu gidiş gelişlerine alışmıştık; kimbilir, belki de, içimizden, onun bu serâzât hayatına imreniyor, bir şairin böyle kayıtsız yaşamasına seviniyorduk." (73) Buradaki (kayıtsız) sözünün TS'deki üçüncü anlamı için de uygun bir örnek cümle...

- sevki tabii: TS'de örnek bulunamamış, yazarımızdan alalım: “Şiir sevki tabiisi olan adam şiirine şekil bulmakta güçlük çekmez.” (107)
- sıhhat: TS'deki ikinci anlam için güzel bir örnek: “İnsan ancak yaşadığı şeylerden sıhhatle bahsedebilir.” (121)
- silik: Bu sıfatın mecaz anlamı Tarancı'da bulunuyor. TS'de gösterilmiş olan ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Etrafında dönen şahsiyetleri gözünüzün önünde canlandırmak ister ve buna muvaffak olmazsanız şaşmayınız, tipler siliktir.” (14)
- şayanı takdir: Yazarın kullandığı ancak TS'de bulunmayan bir tamlama daha... Anlamı ‘takdire değer, kutlamaya uygun’ olmalıdır: “Bir şairin bu kadar sade yazacağını kabil değil hatırıma getiremezsiniz; bu muharrir tarafından sarf edilmiş şayanı takdir bir gayrettir.” (14)
- tabi: TS'de iki ana madde var. İkincisinin içinde ikinci anlam olarak verilen ‘yayınca’ bu örnek cümleye uygundur: “Öte yandan bir Cahit Saffet, antolojilerde yer almasına rağmen, şiir kitabını basacak bir tabi bulamaz; acıdır ama böyledir.” (69)
- tağyir et-: Sadece örnek cümleyi almak yeterli olur: “Sanat eserini tağyir eden bu kabil görüşlere gülüp geçmekten başka ne yapılabilir ki!” (105)
- tahdid: TS'de var ancak örneksiz geçilmiş: “Tazyik ve tahdide tahammülü olmayan bir şey varsa o da sanattır.” (70)
- tannaniyet: Sözlüğümüzde bulunmayan bu Ar. kökenli sözün anlamı ‘güzel tınlama, ahenkli ses verişi’ olmalıdır: “Şair, kelimelerin mânâsına, tedai kabiliyetine, tannaniyetine itimat ettiği ... nisbette şiirini vicdan istirahatile yazabilir.” (54)
- tekevvün: Anlamı verilmiş, örneği yazardan alalım: “0, şiirinde vezin ve kafiyenin nasıl bir ses dünyasının tekevvününe yol açtığını asla fark edemeyecektir.” (57)
- terletici: TS'de bu isim biçimi yok. Anlamı ‘terlemeye yol açan, terlemeyi sağlayan (madde, kişi, olay)’dır. Buradaki anlamı mecaz olarak ‘zor, sıkıntı verici’dir: “İnsan bu şiirleri okurken bir çocuk bahçesinde geziyormuş gibi günlük tasalarından, büyük ve terletici meselelerinden sıyrılarak çember çevirdiği o güzelim günlerde sanıyordu kendisini.” (75)

üstadane: Sözlüğümüzde yer verilmeyen başka bir söz: “Necip Fazıl bu hırçın arzuyu duymuş ve haleti ruhiyesini ne kadar samimî, fakat ne kadar üstadane anlatmıştır.” (17) Anlamı ‘üstada yakışır bir biçimde, üstada uygun düşen bir şekilde’ olmalıdır.

vehim yarat-: TS’de bu deyim bulunmuyor. Anlamı ‘kuruntu ortaya çıkarmak, kuşku duymasına sebep olmak’tır: “Okuyucuda böyle bir vehim yaratmak bir şair için az başarı değildir.” (75)

yapmacıklık: Bu isim biçimini de TS’de bulamıyoruz. Anlamı ‘yapmacık oluşturma, sahte, yapay’ olmalıdır: “Şiirin asıl cevherini bir türlü yakalayamamış, yapmacıklıktan hiçbir zaman kurtulamamıştır.” (25)

zevkine doy-: TS’de bu deyim yok. ‘Son derece zevk duymak, zevkin doruğuna ulaşmak’ anlamındadır: “Henüz daha Cevdet Kudret’in Rüya İçinde Rüyasını alkışlamak zevkine doyamamışken Yaşar Nabi’nin Bir Kadın Söylüyor isimli romanı çıktı.” (13)

Not: Bütün örnek cümlelerde kitaptaki yazım aynen verilmiş olup herhangi bir düzeltme yoluna gidilmemiştir.